

János Zsigmond erdélyi fejedelem.¹

Július 7-én volt 400-ik évfordulója annak, hogy született János Zsigmond, Erdély első fejedelme. Ídézzük fel nemes alakját s nézzük meg, mit köszönhetünk neki, mi magyarok.

A XVI. század, amelybe János Zsigmond beleszületett, a nagy átalakulások korszaka, amelyben a kardot és tollat egyforma hevedéggel forgatták. A magyar nemzet tragédiájának XVI. századi megrázó jelenetei nagyrésztben Erdélyért folytak. A magyar kérdés megoldásának kulcsa, mint azóta is annyiszor, Erdély birtoklásában volt. Mind a német, mind a török tudta Erdélynek fontosságát s ezért ragaszkodnak mindkét részről oly görcsösen az Erdély feletti uralomhoz. A törökök és a Habsburgok közt folyt ádáz tusának középpontjában, mintegy három évtizedig, a magyar nemzet reménysége: *János Zsigmond* áll, akinek uralkodása alatt az általános hanyatlásnak, a minden téren való süllyedésnek, a nemzeti szerencsétlenségek e reménytelen korszakában, Erdély az igazság bátor keresésével s korszerű újjáépítéssel: örökké tartó fényt lövelt a komor sötétségbe, a magyar éjtszakába.

János Zsigmond a magyar történelemben fontos szerepet játszó *Szapolyai* családnak volt utolsó sarjadéka. Szapolyai János Erdély ügyéért harcolt, mikor feleségének 1540 július 7-én, Budán, a királyi palotában fia született. Alig volt királyfi Magyarországon, kinek születését nagyobb lelkesedéssel fogadták volna, mint Izabella királyné fiáét. Az egész ország zúgott a harangok zengésétől, ágyúk üdvlövésétől. Mindenki öröm-mámorban úszott. Drága kincs volt az újonnan született fiú, kihez egy sokat szenvedett nemzet jövő reménysége fűződött. János királyt fia születésének híre annyira megörvendeztette, hogy Budára akart menni, hogy megláthassa, de csak halva jutott el Székesfehérvárra, ahol élve a koronát kapta. Székesfehérváron óriási tömeg könnyei között fényes pompával helyezték nyugalomra Szapolyai Jánost, Magyarország *utolsó nemzeti kirdlyát*. A

¹ Előadás a budapesti rádióban 1940. augusztus 3-án.

temetésről visszajövők azután Rákosmezején a csecsemő János Zsigmondot lelkes közakarattal Magyarország királyává megválasztották.

Szapolyai nehéz örökséget hagyott csecsemő fiára : az *önálló magyar nemzeti királyságnak a megvédését* a Habsburgokkal szemben.

A király végső akarata alapján Fráter György vette gondjaiba a csecsemőt és követeket küldött a portára, hogy kérjék, ismerje el János király fiát atyja örököséül, amit a szultán meg is tett.

Fráter György Erdélyben is szerencsésen dolgozott s az erdélyi rendek már 1541-ben a tordai országgyűlésen hűséget esküdtek János Zsigmondnak. Erdély kezdetben csak földrajzi fogalom. Budavár elfoglalása után azonban a szultán Erdélyt, a részekkel együtt, mint atyai örökséget, János Zsigmondnak adta s ezzel megkezdődött Erdély politikai jelentősége, önálló állami élete. A nagy és hatalmas középkori Magyarország romjain épült fel a kis Erdély, mint nemzeti fejedelemség, melynek a magyar történelemben az a dicső szerep jutott, hogy megmentse a jövőnek a magyar nemzeti állameszmét. Ennek a kornak a történetét János Zsigmond neve nyitja meg s miután Erdély lett a nemzeti törekvések középpontja az 1542 március 29-iki tordai országgyűlés küldöttségének meghívására Izabella és János Zsigmond Gyulafehérvárra jöttek, ahol a püspöki palotát engedték és alakították át fejedelmi palotává. A három erdélyi nemzet uniójának megerősítése biztosította Erdély egységét s ezzel Erdélynek szövetségen alapuló, külön önkormányzattal bíró fejedelemséggé alakulását befejezettnek lehetett tekinteni. Ez egyben akkor a török párt politikájának győzelmét jelentette a német párt felett.

A nemzet lelkéből az államegység tudatát a sok szenvedés sem tudta kiölni s ezt akarta érvényre juttatni Fráter György, e korszak legnagyobb politikusa. Megpróbálta Magyarország egyesítését először Ferdinánd alatt, de ennek gyengesége s a szűklátókörű bécsi politika miatt nem tudta azt megvalósítani. Majd János Zsigmond választott király uralma alatt akarta az országot egyesíteni, de a szultán nem egyezett bele. Később Fráter György mégis befejezte úgynevezett mesterművét, Erdély átadását. Izabella 1551 július 19-én könnyek között aláírta a kieroszakolt szászsebesi egyezséget,

melyben a fia s a maga nevében lemondott a koronáról, Erdélyről s a magyarországi részekről. Ezek helyett kárpótlásul kapja János Zsigmond Sziléziában Oppeln és Ratibor hercegségeket.

Ezért a bűjdosásra készülő szerződésért Erdélyben mindenütt zúgolódtak, de a magyar nemzeti eszme még jobban kidomborodik János Zsigmondnak Erdélyből való távozása után. „Kár volt a királyfit kitudni az országból“, hangzott elkeseredetten Erdélyszerte s érzelmileg különösen a székelység tartott ki állandóan mellette. A magyar nemességből is a bátrabbak kijelentették, hogy „addig nem nyugosznak, míg magyar nem kormányozza őket“. A szultán szintén úgy találta helyesnek, hogy az erdélyiek ne idegenre, hanem született örökösükre, saját vérükre hallgassanak s nemcsak az erdélyieket szólította fel János Zsigmond visszavételére, hanem valósággal európai kérdést csinált a János Zsigmond ügyéből. A nemzeti közvélemény erős megnyilvánulásának meg is volt a kívánt hatása s hosszas szenvedés, nélkülözés árán keserves tapasztalatokat szerezve, Izabella és fia 1556 október 22-én visszaérkeztek Lengyelországból Kolozsvárra. Beteljesedett Tinódinak, a tüzes magyar krónikásnak buzdító óhajtása, a magyar nép imája és szeretete visszahozta oltalmukra János Zsigmondot, aminek Erdélyben mindenki örvendett, mert visszajövetelében egy nyugodtabb és szebb jövő kezdetét remélték.

Izabella 1556 november 25-re Kolozsvárra országgyűlést hívott, mely a magyar nemzet történelmének szempontjából nagyjelentőségűnek mondható, mert ezen az országgyűlésen Erdély s a részek *közjogilag* is egyesültek s határozottabb formát adtak az erdélyi fejedelemségnek. Kimondották, hogy elszakadnak Ferdinándtól, akinek hatalma alá úgylis váratlanul, reménytelenül, erőszakosan estek. A rendek elismerik János Zsigmondot fejedelmüknek s örök hűséget ígérnek neki s készek érte életüket és vagyonukat is áldozni, de ők is kérik, hogy a fejedelem őket jogaikban, szabadságaikban tartsa meg. Erről a királyné és fia meg is adták az erdélyieknek a biztosító levelet, ami az erdélyi *hitlevél* kezdetének tekinthető.

A szépséges Izabella nem sokáig gyakorolta a reá ruházott teljhatalmat, mert sok szenvedés után 1559-ben, 40 éves korában elhunyt. A haldokló királyné szerelmes fia kezét megfogva, arra kérte őt, hogy: „törekedjék az osztrák házzal egyetértésre és családi összeköttetésre jutni és hogy a törökkel szemben is legyen hűséges.“

Így az anyai örökség is éppen olyan nehéz volt, akárcsak az apai, pedig János Zsigmond az újabb örökség átvételekor is csak 19 éves volt, de már az élet kemény iskolájában sokat tapasztalt. Nyolc nyelven beszélt s kiváló lelki képességgel megáldott szellemű ifjú volt, kitől joggal sokat lehetett várni, mert megvoltak benne mindazok a vonások, hogy olyan uralkodó legyen, aki mindent elkövet népe boldogságáért s annak anyagi és szellemi fejlődéséért. Egyszerű, szeretetremémó, finom lélek, akiben megvolt a gyermek szelidsége, a férfi komolysága. De minden jó tulajdonsága mellett is kevés öröme és nyugalma volt. Egész élete szakadatlan izgalom, *állandóan harcot kellett vívnia trónjának s Erdélynek megerősödéséért.*

Ferdinánddal az ellenségeskedés már akkor megkezdődött, mikor János Zsigmond követeket küldött hozzája, hogy hírül adják édes anyja halálát s egyben bejelentették, hogy az anyja által megkezdett béketárgyalásokat kész folytatni. Ferdinándnak első követelése az volt, hogy János Zsigmond mondjon le a királyi címről s csak Erdélyt tartsa meg, fejedelem vagy vajda címmel. János Zsigmond erre kijelenti, hogy a királyi címről, atyai örökségéről semmi körülmények között le nem mond. A tárgyalások meghiúsultak s mindkét fél készülődött a háborúra. Szakadatlan folynak az ellenségeskedések. Közben Heraklides moldovai vajdával akarják János Zsigmondot oldalba támadtatni.

A *külpolitikai* zavarok mellett Erdélyben *belső* bajok is voltak. A kellően nem méltányolt nagyságok keszkek voltak bármiféle zavart előidézni önző céljaik elérésére. A félrevezetett székelyek forrongtak. A százszok nyugodtabban viselkedtek, de mindig Bécs felé húztak. E nehéz helyzetet még súlyosbította az, hogy János Zsigmond hadvezére, Balassa Menyhért átpártolt Habsburg Ferdinándhoz. Minél nagyobb volt a *külső* és *belső* veszély, János Zsigmond annál lázasabb tevékenységgel dolgozott. Bejelentette a portán Balassa árulását s Némethy Ferencet tette hadai fővezérévé. Az erdélyi hadak kezdetben a fejedelem személyes vezetése mellett értek el némi eredményt, de a felvidéki nemességből többen átpártoltak Ferdinándhoz s a bajt növelte, hogy 1562-ben a hadadi ütközetet is elvesztették, ami megrémítette az erdélyieket s egyben felbátorította az elégületleneket. A fejedelem fájdalommal értesült a vereségről, de nem esett kétségbe. Területi veszteség árán fegyverszünetet kötött Ferdinánddal, mellyel trónját megmentette s azután minden erejét a székelyek forradalmának elfojtására fordíthatta.

A János Zsigmondra váró nagy feladatok közül a legkénye-

sebb a székely kérdés volt. Az elégedetlenkedő felbújtogatott székelyek az ország legnehezebb perceiben lázadtak fel, de a fejedelem ezt a nehézséget is leküzdötte. A lázadást, amely nem volt öntudatos szabadságharc, elnyomta s az 1562-iki segesvári végzésekben minden törekvése oda irányul, hogy a székelyek régi, kiváltságos alkotmányát beillessze az ország alkotmányába s kötelezze a székelyeket arra, hogy ők is résztvegyenek az állam terheinek viselésében. A székelyek lázadása után a Walkay-Forró-féle összeesküvés tagjai újabb merényletet terveztek János Zsigmond élete ellen. Ez események hatása alatt a fejedelem elhatározta, hogy véglegesen rendezze erdélyi közjogi helyzetét Ferdinánddal s véget vet a titokban működők mesterkedésének. Mérsékelte követeléseit, de Ferdinánd csak csúrte-csavarta a tárgyalásokat, mindig újabb kibúvót talált a házassági kérdésben s közben 1564-ben meghalt. Ferdinánd elhúnytá nagy befolyással volt a későbbi eseményekre. Miksa, atyja utolsó föltételeinek nyomán nem a területi kérdésre, hanem Erdély és Magyarország közjogi helyzetére fektette a fősúlyt. Miksa lelkiütemileg iszonyodott a háborútól, de azért készülődött. János Zsigmond is meguntá a diplomáciai szócsatározást s elrendelte az általános hadfölkelést, hadseregének vezetését maga személyesen veszi át, alvezérének pedig *Báthory Istvánt* tette, aki mindkét fél vezérei között a legkiválóbb volt. Fényes eredmény kísérté János Zsigmond személyes bátorságát úgy, hogy visszafoglaltá az északkeleti vidéket Kassáig. Gromo feljegyzései szerint e harcokban János Zsigmond személyes bátorságának többször tanújelét adta s még ellenfele, Forgách is magasztalja e háborúban tanúsított vitézségét.

A bécsi udvart mélyen megrendítette az erdélyiek nagy hadi sikere s mivel a leghűségesebb magyarban sem bíztak eléggé, a svájci eredetű *Schwendi Lázárt* tették fővezéré, aki rövid idő alatt tönkretette János Zsigmond sikereit. De a fejedelem segítséget kapá a töröktől és ezzel megkezdődött az északkeleti várháborúnak 1565—67-ig tartó szakasza.

Az újabb háborúk nem sok eredményt hoztak János Zsigmondnak, akinek helyzetét Miksa azzal is nehézzé tette, hogy a vele folytatott béketárgyalások egész anyagát a szultán elé terjesztette. A fejedelem a szultán csauszától meglepődve értesült Miksa árulkodásáról, de ügyes fogással kijelentette, hogy e kényes ügy tisztázására személyesen fogá a szultán előtt megjelenni, ami a szultánt kellemesen lepte meg, teljesen kiengesztelődött s egy kö-

vetétől *atnamét* küldött János Zsigmondnak, amely nagyjelentőségű, mert ebben a szerződészerű okmányban a szultán elismerte Erdélynek fejedelmválasztási jogát.

Erdély *külföldi politikája* 1566-ig ingadozó volt a két versenyző nagyhatalom közül, hol az egyikhez, hol a másikhoz húzódtak. A külügyek irányítója *Békés Gáspár* volt, kinek külügyi politikáját az az alapérzés irányította, ami röviden a magyar nemzeti királyság eszméjének szolgálata volt. Politikai vezéreszméje abban csúcsosodott, hogy a nagyváradi békében Szapolyai Jánosnak jutott területeket, Erdélyt és Magyarország északkeleti részét a János Zsigmond birtokában megtarthassa. Békés Gáspár politikai célját a török segítséggel akarta megvalósítani. Ez a politika az 1566-ik *atnaméval* diadalra jutott, Erdélynek tulajdonképen nem a szultán, hanem a nemzetközi viszonyok kedveztek.

A fejedelem maga is érezte, hogy a török barátság őszinte nem lehet, mert a szövetség megkötése után is a Habsburgokkal való családi összeköttetést kereste. Szulejman meghalt Szigetvárnál és így János Zsigmondnak tett azon ígéretét, hogy országát megnöveli, nem válthatta be. Szulejman halála óta sok csalódás érte az erdélyieket s ezért János Zsigmond elhatározta, hogy szakít a a törökkel, teljesíti édes anyjának utolsó kívánságát és a Habsburg házból fog nőszülni.

Végre a felek 1570-ben megkötötték a speyeri kiegyezést, melyszerint János Zsigmond és fiú utódai fejedelmi jogkörrel bírnák Erdélyt, de csak, mint a magyar királyságnak kiegészítő részét. Ha János Zsigmondnak nem lenne fiú utóda, akkor Erdély visszazáll a magyar királyra. Miksa előmozdítja a fejedelem házasságának ügyét. Miksa aláírta a speyeri szerződést, de mielőtt Békés hazajött volna, János Zsigmond Gyulafehérváron, 1571. március 14-én, ifjúságának legszebb idejében, 31 éves korában meghalt. Sokan igaz bánattal megsírárták jó urukat. Egész Erdély mély fájdalommal gyászolta, de legőszintébb, legmélyebb részvét Kolozsvárt nyilvánult meg.

János Zsigmond halála megakadályozta a speyeri szerződés végrehajtását, de azért ez a szerződés nagyjelentőségű Erdély történetében, mert megállapította Erdély és Magyarország közjogi viszonyát s Erdélyt önálló fejedelemségnek *külföldikailag* is elismerte, úgy, hogy a kis Erdély később azután nemcsak Magyarország politikájára tudott döntő befolyást gyakorolni, hanem az európai politikában is tényező lett.

A mohácsi vész s a török előnyomulása, nagy változást jelentett Magyarországon és Erdély életében, de a magyar nemzet életére még döntőbb jelentőségű esemény volt az a vallási forradalom, amit *hitújításnak* neveznek. Ez a szellemi mozgalom az egész világot áthatotta s Erdélyben is nagy átalakulást vont maga után. Erdély akkori rendei az országgyűléseken korukat meghaladó szabadszellemeű határozatokat hoztak. Míg a művelt nyugaton korlátokat emeltek a haladó eszmék terjedésének, addig Erdélyben, megelőzve az egész világot, törvényesen kimondják a leglisztultabb keresztényi szellemmel, hogy hitéért üldözni, szídalmazni, fogságba ejteni senkit sem szabad, mert a hit Isten ajándéka. Míg más országokban annyi vér folyt a lelkiismereti szabadság megvédéséért, addig Erdély vér nélkül, vallásos türelemmel lett a vallásszabadság hazája s ez a *világtörténelmi tény János Zsigmond alatt történt*. Ebben van tulajdonképpen János Zsigmond nagy történelmi jelentősége, aki a hitújításnak nem irányítója volt, hanem annak egész lelkében megériője, ápolója. Mikor János Zsigmond Lengyelországból visszajött, még törhetetlen híve a katolikus egyháznak. Erdélyben azonban már ebben az évben a lutheránus egyház után a kálvinista egyház alapját is kezdték rakosgatni. A fejedelem kezdetben teljesen semleges álláspontot foglalt el a hitújítás két ágazata között. Közben nagy lelki átalakuláson ment át s 1563-ban lutheránussá lett, majd a kálvinizmus felé hajlott a fejedelem, míg végre az unitarizmusban látta és érezte meg a hitújítás legmagasabb csúcsát s áttért az unitárius vallásra.

János Zsigmond neve *művelődési* szempontból is új korszakot jelent Erdély történetében. Maga is jártas az irodalomban, művészetekben és a művelődést minden lehető módon előmozdította. Pártolta a tudományt, a művészetet, elősegítette a nemzeti oktatás és nevelés ügyét. A hitújítás alatt kialakult: „*akié az iskola, azé a jövő*“ elve s minden felekezett nagy súlyt helyez az iskolázásra. János Zsigmond is különös gondot fordított az ifjúság szellemi fejlődésére. *Iskolákat* alapított Kolozsvárt, Marosvásárhelyen, Enyeden és Nagyváradon, 1560-ban megalapította a gyulafehérvári főiskolát, melynek híre túlterjedt az ország határain. Magasröptű terve az volt, hogy Gyulafehérvár szomszédságában levő Szászsebesen *egyetemet* állítat fel, de a tudományért rajongó fejedelemnek ezt a nemes tervét hirtelen bekövetkezett halála megsemmisítette.

Nemcsak iskolákat építtetett, s azokat adománnyal látta el, hanem az irodalom is az ő támogatásával fejlődött. Azzal, hogy megengedte hitviták tartását s a szabadelvű ígéhírdetést, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy egy sajátos irodalom fejlődjék ki az úgynevezett *hitvitázó irodalom*. János Zsigmond nemcsak tevőlegesen vett részt a hitvitákon, hanem a „Nagyvárad Disputatio“ című munka kiadását maga személyesen ellenőrizte, azon több helyen javított, vagy ahol esetleg hiányos volt, azt emlékezte szerint kigigazította. Jótékony hatással volt az is az irodalom fejlődésére, hogy a könyvek megjelenését elősegítette, amiért az írók műveik nagyrészét neki ajánlották. Kedvenc tudósainak munkáit elolvasta, azokból értékes és díszes könyvtárat létesített. A tudósoknak, művészeknek jószágokat adományozott.

Karády Pál, Névtelenével a János Zsigmond kedvéért íratta meg az udvari párt „*Komédia Balassi Menyhért árultatásáról*“ című darabot, mely a magyar drámai irodalom első terméke s nemcsak unikum a maga nemében, hanem a magyar irodalom egyik remeke.

A tanuló ifjúságot is segítette, több ifjút taníttatott saját költségén a külföldi egyetemeken. Mondhatjuk, hogy olyan bőkezű Maecenása az erdélyi tudósoknak, művészeknek, iskoláknak, mint János Zsigmond, még csak Bethlen Gábor volt.

Mindezek összhatása a magyarság megerősödését eredményezte s a magyar nemzeti nyelvnek az iskolában, szószéken, a fejedelmi udvarban való használata a magyar nemzeti művelődésnek olyan lendületet adott, hogy Erdély János Zsigmond alatt többet haladt, mint máskor egy egész századon át.

Híre külföldre is eljutott s idegen tudósok is nagy tisztelettel voltak iránta. Egy spanyol tudós latinul írott szabadelvű szellemű munkáját a külföldön becsült János Zsigmondnak ajánlotta. Az idegen írók által ajánlott művek közül nevezetes Dionisi Atanagi: „*Rime diverse*“ című munkája, melyet a szerző 1565-ben ajánlott nagy lelkesedéssel János Zsigmondnak, a XVI. századi *renaissance fejedelemnek*. János Zsigmond híre eljutott a humanista Atanagi füléhez s ez vágyott, hogy kifejezze iránta hódolatát. Ezért szenteli az ifjú fejedelemnek a toscanai költők verseiből összeállított gyűjteményének második kötetét.

Az olasz műveltség iránt való szeretetet hagyományosan örökölte családjában. Kedvelte az olaszokat, nyelvüket kifűnően tudta.

Udvarában olasz zenészek voltak. Sok olasz katonája volt s azzal foglalkozott, hogy Erdélybe olaszokat telepít.

Mátyás király korának erdélyi folytatása van. Atanagi olasz humanista, az olasz műveltség megbecsülőjének, János Zsigmondnak pártfogását keresi. Ez, a ma annyira ápolit *olasz-magyar kapcsolatnak* egy XVI. századi értékes bizonyítéka.

Erdély a *művészetek* terén is több haladást mutat ebben a korban, mint az anyaország. János Zsigmond e téren is kitűnő. Kíváló zenei érzéke volt, kitűnően *orgonázott*, és úgy pengette a *lantot*, hogy ezekben a legjobb művészekkel is versenyezhetett volna. Finom ízlését mutatja a gyulafehérvári fejedelmi palota átalakítása. Előmozdította az *iparművészetet* s mivel a török hódítás Erdélyt elzárta a Nyugat hatásától, ezért az *ötvösművészet* Erdélyben önállóan s különösen Kolozsvárt magyaros stílus szerint fejlődhetett.

Nincs az erdélyi történelemnek egyetlen alakja sem, akit olyan ellentétesen ítéltek volna meg, mint János Zsigmondot. Az idők és emberek kegyetlensége miatt sokat szenvedett az ő nemes alakja, de már dereng az igazság a szelid lélek körül, aki a bölcsőtől a sírig annyi keserves megpróbáltatásnak, annyi szenvedésnek, üldözésnek, merényletnek volt kitéve s még a sírban sem nyugodhatott meg, mert barbár, durva kezek a gyulafehérvári székesegyházban levő koporsóját kirabolták, csontjait szétszórták, hogy sokat zaklatott élete után haló porában se legyen nyugodalma a nemesszívű fejedelemnek.

Ma már szeliden tündökölvé áll előttünk, arcukat tisztára mosta a tárgyilagos történetírás. Most, késő századok után ítélkezve is megállapíthatjuk, hogy szelleme egy új világnak megértője volt. Ezért mindig élni fog nemes alakja az emlékezés örök világában, mert ezt kívánja életének törvénye s ezt munkálja a minden előítéleten győzedelmeskedő történelmi igazság!

P. Szentmártoni Kálmán.

400 év emléke.

(János Zsigmond fejedelem tiszteletére.)¹

Motto: »A facien neminem timemus.«
(Tordai fejedelmi Ház kapuján).

Jó Úristen! Tekints hozzánk mára,
Tündököljön szép napod sugára!
Úgyis olyan réges-régen vártunk,
Gyászba borult mi magyar világunk,
Csak bolyogtunk csüggedetten, árván,
Magas mennyből nagy kegyelmed várván
Rimánkodva szörnyű sorsunk végét,
Tékozolva szentek örökségét...
— Ám a Hitünk rendületlen állott,
Mormolgattuk, mint a Miatyánkot:
„Szemtől-szembe senkitől se félünk,
Az Úristen a mi erősségünk!”

* * *

Földön-égen semmi jel sincs arra,
Pirkad-e még hajnal a magyarra;
Kínjai az elevenbe vágnak...
Hármas csonkja őseink honának
Egybeforni nem tud s nem is akar,
Fönt és alant *öldöklő* zűrzavar...
Habra hab tör, zúg a tenger árja:
Kié legyen király koronája?

¹ János Zsigmond erdélyi fejedelem 1540 július 7-én született a budai Várban, mint Zápolya János és Izabella lengyel királyleány fia. Az unitárius egyház az ősz folyamán rendez nagyobbszabású ünnepet a Fejedelem tiszteletére, aki a párisi vérnász idején törvénybe iktatta a vallásszabadságot és az unitárius egyház létjogát is biztosította.